

Haridus, eesmärgid, utopiad ja tänapäev.

URVE LÄÄNEMETS, Eesti Teatri- ja Muusikaakadeemia dotsent ja Tallinna Tehnikaülikooli lektor

Eestlased öeldakse olevat hariduseusku inimesed. Sellest ka juba kaugemast ajaloost teada soov ja eesmärk oma järeltulijatele haridust anda. Eesmärgid väljendavad alati soovmõtlemist. Selle kohta on tabavalt öelnud meie maailmaklassik Hilda Taba oma doktoritöös aastast 1932 "Hariduse dünaamika": haridus on liikumine sellest tasemelt kus ollakse, selleni, kuhu soovitakse jõuda oma suutlikkuses maailma mõista. Inimene kipub alati olema mingis mõttes rahulolematu olemasolevaga ja soovib midagi muuta, näiteks isiklikku elu, tervet ühiskonda või mingeid süsteeme selles. Eesmärgid sisaldavad alati visiooni millegi saavutamisest, sageli uutest ja varasemast erinevatest olukordadest, mis loodetakse mingis mõttes parem olema. Kes seab eesmärgiks materiaalsed hüved, mida naabriga mõõta ja võrrelda saab, kes seab eesmärgiks elukestvalt õppida ja püüdleb nii oma lähema elukeskkonna kui ka nn suure maailma mõistmise poole. Eesmärgid, mida seatakse, on sama erinevad kui inimesed, kes neid seavad. Nii korraldatud koolihariduses kui ka autodidaktina õppides on soovitatav teada **taksonoomiaid ehk eesmärkide süsteeme**, mille alusel seatavaid sihte klassifitseerida ning hinnata nende reaalselt saavutatavust.

Pedagoogikas arvestatakse paljusid taksonoomiaid, kuid levinumad neist on Bloomi kognitiivne taksonoomia (Bloom 1956, ümbertöötatud versioon 2014), Krathwohli, Bloomi ja Masia afektiivne taksonoomia (Krathwohl jt 1964) ning Harrow psühhomotoorne taksonoomia (1972). Bloomi taksonoomia aitab õpetajail määratleda õppe eesmärgid erinevatel tasanditel. Kui soovime õppesist aru saada ja seda püsimalle salvestada, on vaja mõista õpitava tähendust. Koolipraktikas piirduakse sageli vaid memoreerimisega (millegi mehhaanilise meelde jätmisega), kuid õpilasel on vaja jõuda suutlikkuseni omandatud teadmisi rakendada. Õppe-eesmärgid ongi vaja seada hierarhiliselt nende loogilisust ja dünaamikat jälgides, seega pole kõrgemale mõtlemistasemel võimalik jõuda ilma eelnevaid tasemeid läbimata. Teadmine on lähtealus, millel hakkab kujunema selle mõistmine, rakendamine, analüüs/sünthees, hindamine ja kõrgeim tase-loovus. Seega pole võimalik seada mistahes õppekursuse esimeseks eesmärgiks loovuse demonstreerimist mistahes ainevallas.

Krathwohli jt afektiivne taksonoomia selgitab, kuidas arvestada õppimise emotsionaalset külge. Nii peaks õpetaja suunama õpilast uut objekti, sündmust või fakti kõigepealt märkama, seejärel sellele reageerima, kogetut väärtustama ja lõpuks oma isiksusele väärtuspilti kui süsteemi paigutama. Harrow taksonoomia käsitleb mootorsete oskuste arenemiseastmeid reflektorsetest liigutustest baasliigutuste, liigutuste taju, füüsiliste võimete, mootorsete oskuste kehakeeleni välja. Professionaalne õpetaja suudab oma töös targalt rakendada kõiki taksonoomiaid ning kujundada õpilastele omandamiseks sobiv õppesisu maht ja õppeprotsessi toetav keskkond.

Ühiskondlikult ja ühiseväärtustena tunnustust leidnud teadmised, oskused ja väärtushinnangud väljenduvad riiklikes õppekavades, kus traditsiooniliselt sätestatakse õppimise eesmärgid, õppesisu, hindamine ja õppekeskkond seatud eesmärkide saavutamiseks. Õppekavad on administratiivsed, regulatiivsed ja kultuuripoliitilised dokumendid, mis on pidevas arenguprotsessis, kuna haridusnõudlus ühiskonnas – mida on vaja teada ja osata- on samuti pidevas muutumises. Eesmärkide seadmine ja sõnastamine on üks keerulisemaid ülesandeid, milleks on vaja tunda haridusfilosoofilisi lähtealuseid oma

koolikultuuris, olla kursis hariduse korraldusega teistes riikides ning igapäevase elutegelikkusega, mis piiritleb võimalused haridussüsteemi toimimiseks omas ajas ja ühiskonnas. Ideaale seada ja unistada, mida kõike võiks teada ja osata, on lihtsam, kui ratsionaalselt analüüsida, mille saavutamine on vajalik ja realselt võimalik erinevas vanuses õppijaid silmas pidades. Õpetaja professionaalsuse üks näitajaid ongi õige ja realselt saavutatavate eesmärkide seadmine oma õpilastele nende arengutaset, motivatsiooni ja suutlikkust silmas pidades.

Ebareaalseid ehk teostamatuid eesmärke nimetatakse tavaliselt **utoopiateks**. Termin utoopia (kr k u=ei; topos= koht) tähistab kohta, mida pole olemas, mis on ainult kujutlustes eksisteeriv täiusliku ühiskonnakorraldusega ideaalriik. Terminit kasutas kõigepealt Thomas More oma teoses "Utopia" (Utopia), kus ta kirjeldas kujutletavat Utopia saart ja kus kehtib küll mõistuspärane, aga sisuliselt totalitaarne riigikorraldus. Termin nn tavakasutuses võib tähistada ka täitumatut unistust.

Igal utoopial on oma ontoloogia (olemisõpetus, olemise filosoofiline käsitlus) kui muutust kirjeldav sotsiaalne teooria. Utopia saavutatavuse määr või tõenäosus sõltub eesmärgiseadjate (poliitikud, ka õpetajad ja igaüks indiviidina) oskusest prognoosida võimalusi tegelikest sotsiaal-ajaloolistest tingimustest sõltuvana ja inimeste suutlikkusest neid ümber kujundada. Thomas More'il oli utoopia vaid elamise vorm, kuid kui soovime midagi teoks teha, on vaja mõtestada nii vormi, funktsiooni kui ka konteksti, kus soovime oma eesmärke saavutada.

Eesmärgiseadet hariduses on utoopiana käsitletud Karl Ristikivi „Imede saares“. H. Peep ütleb oma eessõnas (1966) : Allegoorilise teosena jätkab ta /Ristikivi/ väliselt omaaegse utopistliku kirjanduse tavadid, viib aga lugeja samas väga tänapäevaste probleemide ja vahekordade juurde. See „võrdlemisi moodne kapitalism“, millega on asendatud varasemate utopistide unistuste riik, võib oma satiirilises valgustatuses meiegi lugejaile mõtteid virgutavalt huvi pakkuda.“ Öelduga saab vaid nõustuda, sest kuigi tegevus toimub aastal 1348 ja põgenetakse idamaalt tulnud katk ehk must surma eest, on loos nii palju kaasaegset, et tundub pisut ehmatavana ka praegu.

Ristikivi viib meid Allotria saarele, kus on näha palju eriskummalist. Kuigi on palju vanade kreeklaste teadmistest ja tarkustest vahepeal sõdade keerises kaduma läinud, ja palju raamatukogudega maha põlenud, on alles vanu elutarkusi, kuid neid kandvad inimesed on määratud elama eremiitidena. Ometigi on saarel kasutatavate utoopiliste leiutiste hulgas iseerutavad paadid, isesõitvad vankrid, teokarbid, millega rääkida kauge maa taha, kristallkuulid, mille abil saab näha kogu maailma. Igal pool valitseb tohutu puhtus, kuid inimesed ei tiku enam suhtlema. Saarel töötav õpetaja (Danaos) ütleb: „*Need noored!*“ ütles Danaos vabandava naeratusega. „*Kiirus ja suur kisa on neile alati kõige suuremaks lõbuks. Peame sellest aru saama, kuigi see mõnikord võib olla tülikas... Ja siis tulevad kunstlikud eeslid (tänapäeva "motikad"). Noortel pole võimalik veel külma tule jõul käivaid uusi vankreid osta, nad kasutavad eesleid või pörgulärmi tegevaid vanu vankreid.*“ Siinkohal on vist 21 sajandi terminite esitamine tarbetu.

Veel üks katkend koolimaja külastuselt. Koolimajas lapsi pole, sest: „*Asi on lihtsalt nii, et mu õpilased tüdinesid koolis istumisest ja pidasid paremaks minna suplema ja mängima.*“ - „*Ja sa lasksid nad lihtsalt minna?*“ - „*Mis ma pidin tegema?*“ küsis Danaos veidi tusaselt. „*Kõigil on vabadus, ka lastel. Eriti lastel, peaksin ütlema. Kui nad ei taha õppida, pole kellegi õigust neid sundida. Nad tulevad ja lähevad, millal tahavad.*“ „*Ja mis saab niimoodi õppimisest?*“ „*Igaüks õpib ju iseendale. Kui keegi peab paremaks rumalaks jäämist, on see tema enda asi. Ja kui keegi rohkem õpib, on teadmised ta virkuse tasu.*“ Jutustaja püüab küll mõelda oma koolidele, kus õpilastele kepi abil tarkust ja teadmisi sisse tuubitakse,

kuid peab siiski võimalikuks, et Allotria noored neist viimaks siiski ette jõuavad, igal juhul veedavad nad oma nooruse palju rõõmsamalt. Kõlab tõesti kaasaegselt, sest väärtustavad ju liberaalsest haridusideoloogiast lähtuvad haridustegelased ka tänapäeval eelkõige õnnelik olemist ja piiratud vabadust ise otsustada nii lasteaialapsel, õpilasel kui õpetajal. Paraku on elu näidanud sotsiaalsete normide, eelkõige kõlbeliste normide vajalikkust.

Peeter Põllust peale on eesti koolikultuuri üheks aksioomiks olnud, et vabadus pole mitte kasvatamise ja õppimise eeldus, vaid tulemus - kui lapsest on saanud vastutustundlik ja haritud täiskasvanu. Vaba isiksus on eelkõige kõlbeline isiksus, kellele võib usaldada õiguse iseseisvalt otsustada, sest ta teab oma otsususte võimalikke tagajärgi ning oskab arvestada mitte ainult iseenda ambitsioonide, vaid ka teiste inimeste ja ühiskonna kui sotsiaalse ja loodusliku terviku vajadustega. Otsustusõiguse andmine - kas ja mida õppida - koolieelikule, kellel puudub elukogemus, on vääri moraalselt kui ka juba lapse turvalisust silmas pidades. Sama ohtlik on lasta asjatundmatul inimesel otsustada mistahes eluvaldkonnas, kus tema tegevus üldjuhul ei saa olla olukorda optimaalselt lahendav. Sellest ka nii kompetents(võimutäius) kui kompetentsus (asjatundlikkus) kirurgil opereerida abivajajat kui tuletõrjuja tulekahju kustutada. Kõik on oma kompetentsuse saavutamiseks pidanud õppima, kes lühemat, kes pikemat aega, kuid õppimine iga kvalifikatsiooni saavutamiseks on üsna täpselt eesmärgistatud saavutavaid teadmisi ja oskusi silmas pidades.

Kindlasti peaks hariduslike eesmärkide seadmisel teadma üht-teist ka kaasaegsetest utoopiatest. Martin Aidnik oma 2018 kaitsitud doktoritöös „*A study of Utopia in Zygmunt Bauman's social thought: humanistic sociology and citizens's income*“ (TLÜ, 2018. Dissertationes of Social Sciences 120) käsitleb termini tänapäevaseid käsitlusi 20-21. sajandi väljapaistvate mõtlejate töödes ja üldistavalt võib öelda, et kõik autorid käsitlevad humanistlikke utoopiad.

Sotsioloog Z. Baumann'i tööd on pälvinud arusaadavalt suurt tähelepanu. Tema eesmärgiks on mõista muutusi ühiskonnas ja neid põhjustavaid faktoreid. 1976 aasta töös „*The Active Utopia*“ käsitleb ta suhteid võimu ja poliitika vahel. Nii tema kui mitmed teised filosoofid jt ühiskonnateadlased on loobunud termini vananenud esialgselt tähendusest ning näevad utoopiates hoopis midagi mõtlemit ergutavat (*thought-provoking*) ja väärtuslikku tuleviku planeerimiseks ja kujundamiseks. Baumann püüab määratleda sotsiaalse muutuse võtmemõjurid oma raamatus „*Culture as praxis*“. Tema käsitluses esindab kultuur dihhotoomiate (nt vaim ja keha, reaalne ja ideaalne) ühtsust, kuid need pole kunagi tasakaalus.

Kultuur on praktika, inimlik tegutsemisviis (*human mode of praxis*). Seni valitsenud positivism on tekitanud **võõrandumise**. Vaja oleks ka Eestis vaadata, mis on tekitanud võõrandumise ja võõrdumise ning mis eesti igapäevaelus pole meie kultuurile omane senini olnud (nt vali naer ja tähelepanu otsiv käratsemine, enese piiritu eksponeerimine, konkurentsi kõlblusetu ärakasutamine, valetamine ja valeuudiste tootmine, kollane meedia, korruptsioon jne). Pikemas ajaperspektiivis võib see tähendada kultuurikatkestust, paremal juhul aga massikultuuri manipuleeritud ja ajupestud inimestele. Alex de Toquville sõnul on vaja hoiduda hariduseta masside türannia eest (nt Facebooki kommuunide loomine ja kasutamine poliit tehnoloogia osana võimu saavutamiseks). Demokraatia ja professionaalsus on haridusest ammu kadumas. Juhtival kohal on majanduse määratletud hariduspoliitika (nt äri infotehnoloogiate rakenduseks) ning kõik riigid arvestavad OECD ja Euroopa Komisjoni soovitusi, ehkki erineval määral.

2017 avaldas Z. Bauman raamatu „Retropia“, kus käsitleb kultuuri utoopilisust. Kultuur ongi võõrandumise vaenlane ja tasakaalu alus sotsiaalsete muutuste korral. Ka koolikultuuris. Kultuur seab pidevalt kahtluse alla isemääratletud tarkuse (*self-appointed wisdom*). **Kultuuri ühiskvaliteet utoopiaga seisneb selle tulevikku suunatuses** - vaja on informeeritud alust utoopia sõnastamiseks, et manifesteerida soovitud muudatusi.

Sotsiaalteooria kohaselt on ühiskonnad pidevas muutumises (*mutability of social orders*). Ernst Bloch aga käsitleb utoopiaid kui millegi võimaliku valdkonda (*a realm of possible*), milles olulised 3 postulaati: sotsioloogia on alati avalikult kriitilise hoiakuga; poliitika tähendab vajadust taastada sotsiaalsust kollektiivsuse suunas (eesmärgiks sidus ühiskond ja omaks võetud identiteedid ühisväärtustena) ja poolehoid neile, kel vähem võimalusi. Sellega hajutatakse ka müüt globaliseerumisest kui probleemideta (*trouble free*) ideoloogiast. Bloch kutsus juba teoses „*The principle of hope*“ (1986) inimesi üles ületama oma piiranguid. Lootus pole ainult emotsioon, vaid suunav tunnetuslik akt mõtlemises.

Tänapäeval on esitatud mitmeid uusi utoopiaid. Üks neist on **heterotoopia** (esindajad Cornelius Castoriadis, Oskar Negt, Ulrich Beck), kelle käsitlustes on inimlik loovus, autonoomia ja demokraatia kõikvõimsad. **Etoopia aluseks** on nn Internetiga seonduv utoopia, digitaalsete võrgustike ja e-kommunikatsiooni piiramatult kasutus ja ammendamatu potentsiaal. On ka **feministlikke ja keskkonnakesksed utoopiad**, mis seab sihiks maailma, kus ei domineeriks mehed ja lõpeks looduse häving (*degradation of nature*) vt Rigby teos „*Utopianism, Dystopianism and Ecological Thought*“ (2012).

Nn moodsatele utoopiatele vastanduvad **antiutoopiad**. Levitas (2011, „*The concept of Utopia*“) selgitab ajaloolisi ja formatsioonide muudatusi kontekstide abil. Tema näeb utoopiat kui võimalust võimaliku maailma kujundamiseks ning ta eristab **selles lootust (hope) ja iha/soovi (desire) parema elu järele**.

Tänapäevased strateegiad kui eesmärgiseaded pikemas perspektiivis on enamasti samuti utoopiad, pigem selle traditsioonilises tähenduses. Kõlavaid ja kauneid loosungeid ideaalolukordadest polegi mõtet vaidlustada, kuid kuna neid esitatakse igas rahvusvahelises dokumendis üsna ühesugustena, siis polegi võimalik neid lugedes leida, millise riigi jaoks see koostatud on. Ka taasiseseisvunud Eestis on koostatud mitmeid haridusstrateegiaid, samuti ka keelestrateegiaid, mis samuti hariduspõhised. Enamasti realiseerub neist vaid murdosa vaatamata heakskiitudele ja sageli põhjendamatute ressursikasutustele. Utopiate rakendustes, mis soovitud tulemustele ei vii, on **suurim kaotus ajakaotus**. Aeg kui pöördumatu ressurss ei taastu ühegi õppiva isiku, organisatsiooni ega ühiskonna seisukohalt. Ometigi peaksid haridussüsteemid suutma õppida arengutest mujal ja vähendada mõne läbi katsetamata uuendusliku ettevõtmise soovimatuid tagajärgi. Rahvusvaheliseks haridusseire vajalik info on tänapäeval kergesti leitav, kuid analüüs oma ühiskonna kontekstis tuleb teha oma jõududega.

Tero Autio sõnul on tänapäeval kõige keerulisem mõista seoseid kontrolli ja autonoomia vahel (nii õppimisel kui õpetamisel). Ebapiisav *Bildung* ja *curriculumi*-süsteemide tundmine viibki eesmärgiseadele, mis ei tarvitse olla relevantne oma ühiskonna haridusnõudluse seisukohalt. Kopeeritud väliskogemus võõras kultuurikontekstis reeglina ei tööta. Loomulikult on vaja olla rahvusvaheliselt informeeritud, kuid Eestis on vaja tunda Euroopa kultuuriruumi ning koolitraditsiooni ning mõista, mis meie oludes oleks nii praegu kui tulevikus vajalik ja võimalik. Otsustada on vaja, kas lähtume haridusest/haritusest ja tervikliku ning avara kultuuripildiga isiksusest kui eesmärgist või lihtsalt õppimisest kui teatud paigas (koolis) toimuvast tegevusest, mille põhieesmärgiks enam ei peeta akadeemilist edukust, vaid abstraktset ja ilmselt erinevaks jäävatki individuaalset õnnetunnet.

Seevastu soovitud heaolu – või rahulolutunne on koolis nii vajalik kui võimalik. Seda siis, kui õppimine on huvitav ja õpiedu läheb korda nii õpilastele kui lapsevanematele. Siis ongi koolis hea olla, kui õpetaja oskab selgitada mitte ainult uute teadmiste sisu vaid ka tähendust meie elutegevuse süsteemis. Usun siiski, et Eestis on ülekaalus need inimesed, kes soovivad jõuda nii koolist kui elust õppides kõlbelise (elu)tarkuseni (wisdom), mis sisaldab erinevate eluvaldkondade teadmisi erinevatest aegadest, eetikast ja esteetikast, arusaamist poliitikast ja majandusest, religioonidest ja teistest inimkogemuse valdkondadest. Haridus ja haritus olgu utoopiad kaasaegses tähenduses kui võimalused, mille poole püüelda kogu elu jooksul. Tõepoolest - *Non scholae, sed vitae discimus.*